

5. *Кормило О.М.* Гуманістичні засоби формування повноцінної особистості / О.М. Кормило // Тези доповідей 5-ї науково-практичної конференції Української спілки психотерапевтів "Особистість психотерапевта в терапевтичному полі". – Тернопіль, 2000. – С. 106-108.
6. *Татенко В.А.* Субъект психической активности: поиск новой парадигмы / В.А.Татенко // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 3. – С. 23-34.

Forming of the values of junior schoolboy is analysed as a subject of educational activity within the limits of conceptual approach of developed Z.S. Karpenko. In research the dynamics of development of values is traced in the structure of I-desirable and I-real of junior schoolboys.

Keywords: *educational activity, value orientations, integral subjectivity, I-appearance (desired and real).*

УДК 37.015.3: 159.98

Дар'я Черенищикова

АКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ У ПЕДАГОГІЧНОМУ СПІЛКУВАННІ ВИКЛАДАЧА ВНЗ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗА СТАТЕВО-РОЛЬОВОЮ ОЗНАКОЮ

У статті педагогічне спілкування розглядається як змістово-процесуальний аспект професійної діяльності викладача ВНЗ. Специфіка та якість останнього визначається представленистю афективно-ціннісних і когнітивно-діяльнісних здібностей викладача. Подано результати психодіагностичного дослідження особливостей прояву первинних і вторинних актуальних здібностей у процесі педагогічного спілкування викладачами різної статі.

Ключові слова: *педагогічне спілкування, позитивна психотерапія, базові здатності, актуальні здібності.*

Осмилення соціального і практичного запиту на модернізацію навчально-виховного процесу в українських вищих навчальних закладах підкріплюється інтеграцією національної системи вищої освіти в європейський освітній простір, що потребує розширення і доповнення до існуючих теоретико-методологічних підходів задля забезпечення належної якості професійної підготовки сучасних фахівців. Засобом досягнення цілей навчання і виховання у ВНЗ постає педагогічне спілкування, в процесі якого відбувається фасилітація особистісного зростання та професійного становлення учасників освітнього процесу.

Психолого-педагогічне дослідження педагогічного спілкування ґрунтується на теоретичному осмиленні складної феноменології міжособистісного спілкування (Б.Г. Ананьєв, М.М. Бахтін, І.Д. Бех, М. Бубер, М.І. Лісіна, О.О. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, В.М. Мясіщев, А.О. Реан та ін.), які започаткували різноманітні пояснювальні моделі

його інтерпретації. Проте технологічний і психотехнічний аспекти проблеми оптимізації педагогічного спілкування до сьогодні ще недостатньо інтегровані з фундаментальними напрацюваннями. На часі організація фундаментально-технологічних досліджень на базі узгодження теоретико-методологічного, експериментально-діагностичного і психопрактичного рівнів психологічного дослідження.

Спроби концептуального моделювання педагогічного спілкування у ВНЗ шляхом синтезу процедурно-методичного, психотехнічного репертуару окремих психотерапевтичних напрямів з теоретико-методологічними здобутками вікової та педагогічної психології являють собою варіанти фундаментальних технологічних досліджень в царині психології професійного становлення особистості. Зокрема, впровадження в практику роботи національних вищих навчальних закладів експериментальної програми оптимізації педагогічного спілкування вимагає використання вже валідизованого до українського ментального психотипу досвіду позитивної психотерапії, що входить до Міжнародної асоціації психотерапії (WAP) і яку вивчають і практикують на теренах України вже близько 20 років.

Позитивна психотерапія є короткотривалим терапевтичним методом, що послуговується психодинамічним тлумаченням різного роду конфліктів, гуманістичним світоглядом і транскультуральним підходом, володіє розгалуженою психотехнічною базою гармонізації міжособистісних взаємин. Використання психотехнічних засобів позитивної психотерапії в процесі освітньої взаємодії у ВНЗ відкриває перспективи оптимізації педагогічного спілкування. Під останньою розуміється обґрунтований вибір і здійснення найкращого за певних умов варіанту навчання з точки зору успішності вирішення його завдань і раціональності часових витрат (Ю.К. Бабанський).

Розробка програми оптимізації педагогічного спілкування засобами позитивної психотерапії передбачає необхідність вивчення основних його компонентів, запропонованих цим психотерапевтичним напрямом. Ідея позитивної психотерапії про притаманність кожній людині від народження двох базових здатностей до пізнання (когнітивність) і до любові (емоційність) лягає в основу концептуального осмислення шляхів оптимізації педагогічного спілкування у ВНЗ. Згідно з концепцією Н. Пезешкіана, людина розвиває свої здібності у тісних стосунках з оточуючим її світом" [2, с. 40]. Тобто, базові здібності кожної людини "Любити" і "Знати" розвиваються та оформлюються під впливом трьох факторів: тіла, середовища та епохи; їх особливістю є те, що вони перебувають у функціональному взаємозв'язку: відповідний розвиток однієї з них підтримує та полегшує розвиток іншої [2, с. 41].

Похідними від базових є актуальні здібності як фіксовані соціальні диспозиції, що зумовлюють індивідуально-неповторну характерологію людини [2; 3]. Актуальні здібності, які походять від

здатності до любові, вважаються первинними та виражають емоційно-орієнтовані патерни людської поведінки. Деривативними відносно здатності до пізнання є вторинні актуальні здібності, орієнтовані на успіх у діяльності та психосоціальні норми.

За Н. Пезешкіаном, актуальні здібності являють собою гіпотетичні конструкти середнього рівня абстракції, які означають, що поведінка людини складається не тільки із сукупності окремих вчинків, але і підпорядкована певним закономірностям, що керують нею.

У психотерапевтичній літературі достатньо широко описуються характеристики окремих актуальних здібностей. Так, К. Юнг, Ф. Кюн-кель та В. Франкл підкреслюють значення віри, Е. Фромм – надії, Р. Дрейкус встановлює взаємозв'язки успіху, престижу і точності із проблемами виховання, Е. Еріксон створив ступеневу шкалу чеснот, які формуються на окремих стадіях психічного розвитку людини, до яких відносяться надія, довіра, воля, цілеспрямованість, вірність, турботливість тощо.

Актуальні здібності є соціальними й культурними нормами, змінними процесу соціалізації, рольовими стабілізаторами, груповими ознаками (Н. Пезешкіан). Індивідуальні життєві стилі і зіткнення різних концепцій породжують типові конфлікти – не в останню чергу із-за того, що крайні форми "первинної" чи "вторинної" зорієнтованості порушують цілісність і гармонію здібностей людини [2, с. 168].

Вивчення особливостей прояву первинних і вторинних здібностей викладачами ВНЗ як компонентів педагогічного спілкування відбувалося за допомогою Вісбаденського опитувальника до методу позитивної психотерапії (WIPPF). Запропонована методика дозволяє вивчати перелічені компоненти у розумінні Positum-підходу. Шкали опитувальника WIPPF розкривають зміст виховання, міжособистісних та внутрішніх конфліктів людини. За правилами інтерпретації опитувальника WIPPF про високий ступінь прояву здібностей можна говорити, коли за ними набирається 10-12 балів.

На рис. 1. відображене співвідношення медіанних показників вторинних актуальних здібностей, де графічно проілюстровано існуючі розбіжності викладачів за статевою належністю. Відмінності медіанних значень підтверджуються високими показниками рівнів значущості статистичних критеріїв. Так, за першим параметром "акуратність" виявлена відмінність на рівні $p=0,05$, за якою показники чоловічої групи є вищими за показники жіночої. Акуратність, прагнення порядку знаходить вираз у просторовому співвідношенні речей, коли жодна не заважає виконувати свої функції іншій і кожна річ може бути легко доступною. У зв'язку з тим, що прагнення до порядку не обмежується лише зовнішніми проявами, вона тісно пов'язана з почуттями та емоціями, тому актуальна здібність "акуратність" завжди емоційно забарвлена.

Відмінності на високому рівні статистичної значущості ($p=0,000$) виявлені за здібністю "охайність", за якою вищий результат отримали викладачі жіночої статі. Під охайністю й чистоплотністю розуміється створення і дотримання чистоти тіла, одягу, предметів повсякденного вжитку, приміщень і оточуючого світу. Охайність перш за все є захисною функцією, яка допомагає зберігати цілісність як організму, так і навколишнього середовища.

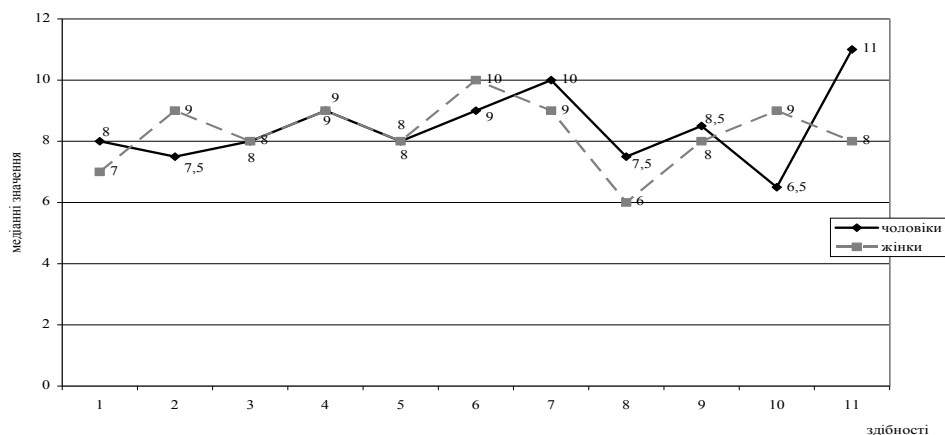

Рис. 1. Графіки медіанних показників вторинних актуальних здібностей у різностатевих групах.

Примітка. 1 – акуратність, 2 – охайність, 3 – пунктуальність, 4 – ввічливість, 5 – ширість, 6 – ретельність, 7 – обов'язковість, 8 – ощадливість, 9 – слухняність, 10 – справедливість, 11 – вірність.

За вторинними здібностями "пунктуальність", "ввічливість", "ширість" статистично достовірних відмінностей між різностатевими вибірками не виявлено. Вищі показники, ніж у чоловіків, за шкалою "ретельність" (старанність) вказують на готовність викладачів жіночої статі впродовж тривалого часу напружено займатися втомливою діяльністю задля виконання вимог, які висуваються адміністрацією або які відповідають очікуванням значущих осіб з професійного оточення.

Під обов'язковістю у позитивній психотерапії розуміється здатність виконувати обіцяне і дотримуватися своїх зобов'язань. Точність тут визначається як поведінка чи диспозиція, спрямовані на безпомилкове, бездоганне виконання діяльності. Показники чоловічої групи за цією шкалою знаходяться у межах максимальних, а статистичні відмінності спостерігаються на високому рівні достовірності ($p=0,000$). Подібне може характеризувати представників чоловічої статі як принципових, таких, що прагнуть досконалості.

Вторинна актуальна здібність "ощадливість" у жіночій групі знаходить свій достовірний вираз у показниках, що знаходяться на межі між низькими та середніми ($Md = 6$; $p=0,018$). Відповідно, бережливе ставлення до речей, грошей і цінностей, здатність економити у чоловіків розвинені більше, ніж у жінок.

Слухняність як слідування проханням, вимогам, роз порядженям, наказам іншої авторитетної особи розглядається у першу чергу відповідно до загальноприйнятих у суспільстві норм, правил і цінностей. Ця актуальна здібність, будучи важливою, але не головною умовою людського співіснування, забезпечує функціонування групи і суспільства. Слухняність може бути як пасивною – слідування чужим настановам, так і активною – потреба у виконанні іншими людьми власних доручень. Показники різностатевих вибірок за шкалою 8 свідчать про здатність викладачів двох груп залишатися в адекватних межах здібності "слухняність", за яких існує як контроль за виконанням поставлених задач перед студентами, так і дотримання вимог, що висуваються умовами навчально-виховної діяльності педагога. Статистичні відмінності за ознакою статі досліджуваної здібності простежуються на рівні $p=0,035$, що підтверджує більшу дисциплінованість чоловічої групи порівняно з жіночою (рис. 1). Слід зазначити, що вимога беззастережної слухняності від студентів призводить до виникнення конфліктів у тому випадку, коли принципи, умови і можливості викладацького авторитету вже не задовольняють потреби аудиторії в особистісному зростанні.

Вивчення особистісних якостей за допомогою Вісбаденського опитувальника дозволяє дослідити безпосередній ступінь вияву у викладачів здібності "справедливість" як однієї з базових категорій концептуальної моделі оптимізації педагогічного спілкування у ВНЗ. Відповідно до отриманих даних спостерігаються значні відмінності середніх показників різностатевих груп, що підтверджується високим рівнем статистичної значущості ($p=0,000$). Приможеві значення показників жіночої групи із високими оцінками, а чоловічої – із низькими можуть свідчити про певну особистісну і контекстну надчутливість перших та здатність керуватися суб'єктивно витлумаченими нормативними приписами останніх у спілкуванні. В позитивній психотерапії справедливість визначається як здатність зважувати і відповідно (домірно) порівнювати свої інтереси й інтереси іншого. При дотриманні принципу справедливості у міжособистісній взаємодії партнери об'єктивно оцінюють результати дій і вчинків, без "скидки" на індивідуальні особливості людей. Результатом прояву справедливості у спілкуванні є виникнення почуття довіри та надії, що впливає на очікування людини стосовно свого майбутнього [3]. У якості несправедливого люди сприймають ставлення, продиктоване не об'єктивними міркуваннями, а особистісною симпатією чи антипатією, що є основою бунтарства, відчаю, зневіри і безнадійності. Якщо у педагогічних взаєминах несправедливість сягає максимуму, то незабаром виникає зачароване коло, у якому одна несправедливість спричиняє іншу, коли партнери концентрують увагу лише на результатах своєї діяльності та помічають окремі сторони цілісної особистості іншого.

Відмінності за шкалою "вірність" у різностатевих групах знаходяться на високому рівні статистичної значущості ($p=0,000$). Ця актуальна здібність передбачає достатньо тривале слідування свідомим чи неусвідомлюваним нормам, правилам і концепціям. Високі показники чоловіків ($Md=11$) можуть свідчити про певну ригідність поглядів, закоренілість, впертість, непохитність звичок тощо. Подібна позиція викладача у педагогічному спілкуванні може заважати реалізації суб'єктного підходу до навчально-виховної взаємодії через відмову сприймати точку зору іншої особистості, а також через низькі адаптивні можливості у кризових ситуаціях, що вимагають гнучкості мислення та розширення варіантів реагування.

Таким чином, серед вторинних актуальних здібностей викладачів, досліджуваних за допомогою опитувальника WIPPF, найнижчі оцінки у жінок спостерігається за шкалою "ощадливість", а у чоловіків – "справедливість", медіанні значення яких не входять до категорії низьких, проте знаходяться на найнижчому рівні середніх результатів. Високі показники отримали здібності "вірність" і "обов'язковість" у чоловіків та "ретельність" – у жінок. Вторинні здібності являють собою вияв здатності людини до пізнання, у них відображені норми діяльності, які діють у тому соціальному середовищі, до якого належить людина [1, с. 159]. Саме від цих здібностей залежать наші оцінки, уявлення та судження про людину, з якою ми вступаємо у безпосередній контакт. А у навчально-виховному середовищі вторинні актуальні здібності викладача коригують професійну долю молоді особи, яка в пошуках власного життєвого шляху потребує опертя на сформовані здібності референтної особи.

Первинні актуальні здібності за своїм змістом зорієнтовані на досвід, отриманий завдяки вторинним здібностям. Саме за допомогою первинних здібностей вторинні отримують свій емоційний резонанс [1, с. 160]. У позитивній психотерапії первинні актуальні здібності розглядаються як передумова для встановлення емоційних зв'язків із середовищем, завдяки яким налагоджуються глибинні контакти як із власним "Я" (самосприйняття і саморозуміння), так і з "Ти", "Ми", "Пра-Ми" як сферами зосередження переживань та інтересів людини.

У нашому дослідженні існуючі відмінності показників за шкалами первинних актуальних здібностей у різностатевих групах знаходяться на високому рівні статистичної значущості ($p \leq 0,05$).

Так, показник актуальної здібності "терпіння", яка визначає здатність чекати, відстрочувати у часі задоволення потреб і бажань та підтверджувати власний вибір партнера всупереч сумнівам і очікуванням, у викладачів-чоловіків сягає високих значень. Терпіння як важлива властивість у роботі педагога означає надавати час для виконання завдання, зважати на індивідуальний темп розвитку здібностей студента. Виховний потенціал цієї здібності полягає у своєрідному авансуванні студентів, сприйманні їх з позиції реалізованого

потенціалу, що означає делегування їм відповідальності за власне становлення.

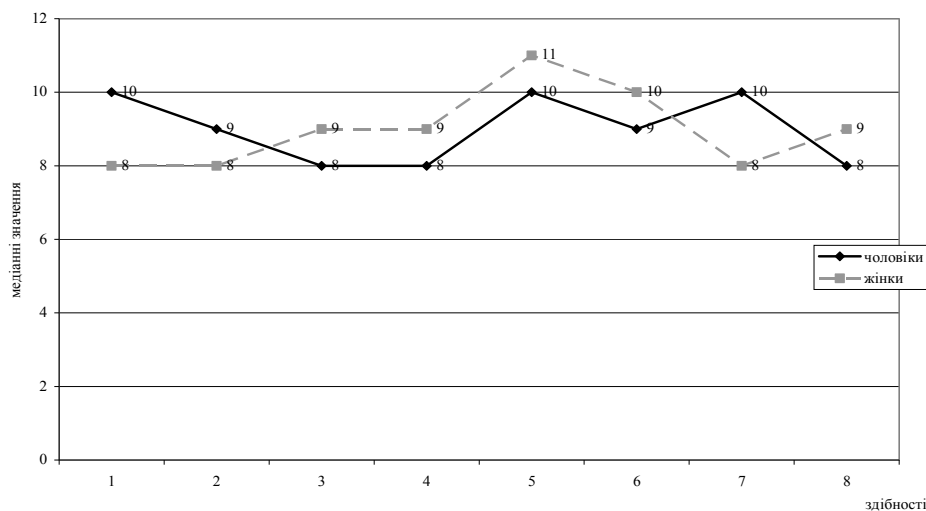

Рис. 2. Графіки медіанних показників первинних актуальних здібностей у різностатевих групах за опитувальником WIPPF.

Примітка. 1 – терпіння, 2 – час, 3 – контакти, 4 – довіра, 5 – надія, 6 – ніжність, 7 – любов, 8 – віра.

Актуальна здібність "час" всупереч абстрактній назві має свій конкретний вираз, а саме – вміння давати іншому час відповідної якості і достатньої кількості для його розвитку. Також час – це одна з характерних здатностей людського мозку усвідомлювати минуле, теперішнє і майбутнє, а також інтегрувати ці часові виміри у єдине ціле, що становить основу самоідентичності людини. Відмінності за цим показником ($p=0,004$) вказують на те, що представникам чоловічої статі більше притаманне відчуття часу, а також здібності, пов'язані з умінням раціонально його розподіляти. У процесі педагогічного спілкування такі риси викладача допомагають дотримуватися часових обмежень, бути більш зібраним у роботі, не "розпорошуватися" на дрібниці, дотримуватись угод і виконання робочого розпорядку.

Така риса, як контакти (товариськість) є здібністю присвячувати себе іншим людям, встановлювати соціальні зв'язки, гармонійно співіснувати та виконувати спільну діяльність. Високий рівень статистичних відмінностей ($p=0,000$) та розбіжності медіанних показників за здібністю "контакти" засвідчують статистично значуще вищий результат жіночої групи над чоловічою групою опитуваних. Тобто, для викладачів-жінок спілкування і перебування в контакті, взаємини відіграють більшу роль, ніж у викладачів-чоловіків. Під "контактом" розуміється також здатність входити у взаємодію та створювати поле взаємної активності, що в педагогічному спілкуванні пояснюється як можливість використовувати комунікативні здібності для організації

навчально-виховного процесу з одночасним збереженням зони особистісної безпеки та недоторканності психологічних меж.

За актуальними здібностями "довіра" і "надія" не виявлено статистично значущих відмінностей, проте певні розбіжності медіанних показників свідчать про більшу важливість цих рис для жіночої групи опитуваних. Довіра і надія як позитивні установки на майбутнє пов'язані з актуальними подіями та створюють у навчально-виховній взаємодії зону найближчого розвитку.

Актуальна здібність "ніжність" як можливість встановлювати фізичний контакт відноситься до категорії тих рис, які впливають на професійну діяльність скоріше опосередковано, ніж безпосередньо. Ця категорія, що відноситься до інтимно-особистісної сфери і означає потребу в єднанні з близькою людиною, сильніше виражена у жінок-викладачів і виражає їх більшу зацікавленість в емоційній насиченості педагогічного спілкування, очікуванні позитивного зворотного зв'язку.

Показники значущості статистичних відмінностей за шкалою "віра" свідчать про більшу її притаманність представницям жіночої статі. Віра – це сприймання потенційних можливостей людини як частину теперішньої дійсності. Як диспозиція і очікування по відношенню до невідомого, віра розповсюджується не лише на невідоме відносно власного "Я" людини, але і на невідоме оточуючого світу й на неосяжне у Всесвіті, яке описується за допомогою поняття Бог. Саме віра як суто людська здібність дозволяє їй виявляти власну суб'єктність у просторі морального діяння, підніматися до висот Досконалої, реалізуючи святині Духу на рівні абсолютного суб'єкта.

Любов розглядається тут як емоційне ставлення, яке незалежно від прийнятих або наявних якостей і способу поведінки іншої людини, характеризує прийняття її як особистості [3]. Ми розглядаємо любов у контексті педагогічного спілкування як здатність викладача залишати за собою та за іншим право бути неповторним втіленням, цінністю людської екзистенції, якої не існувало до і не існуватиме після. Категорія прийняття являє собою фундаментальну вісь суб'єктних взаємин у навчально-виховній взаємодії, прояв якої визначає особливості, процес і результат становлення ціннісно-смыслових диспозицій молодій особі у межах освітнього закладу. За результатами статистичної обробки даних виявлено значущі відмінності між чоловіками та жінками у здатності безоцінного ставлення до іншого ($p=0,000$). Показники за шкалою "любов" у чоловічій групі вищі, ніж у жінок, що, всупереч існуючим стереотипам, свідчить про їх здатність приймати, бути зацікавленими у житті іншої людини, а також неупереджено сприймати педагогічну ситуацію. Зміст "любви" залежить від того, на кого вона спрямована. Якщо ми щось вивчаємо, набуваємо, створюємо, мета та сенс цієї діяльності залежить від того, для чого і для кого це робиться: для нас самих, партнера, наших близьких, колег, суспільства,

держави, нації, для близького чи далекого майбутнього чи проти нього [2, с. 44].

Дослідження особливостей педагогічного спілкування у ВНЗ і пошук шляхів та засобів його оптимізації зосереджують нашу увагу, перш за все, на представленості у структурі особистості викладачів таких здібностей, як любов та справедливість. За результатами опитування спостерігається певні розбіжності між чоловіками та жінками за проявом цих якостей. Так, у своїй більшості жінки схильні до дисбалансу на користь справедливості, а чоловіки – на користь любові.

Таким чином, педагогічне спілкування постає як змістово-процесуальний аспект професійної діяльності викладача ВНЗ, що актуалізує свої афективно-ціннісні і когнітивно-діяльнісні здібності.

Структурними одиницями, які опосередковують зміст, рівні, фази педагогічного спілкування, є дві базові здатності людини: до пізнання і до любові. Похідні від базових первинні та вторинні актуальні здібності як фіксовані соціальні диспозиції у педагогічному спілкуванні проявляються у якості ціннісних орієнтацій, за допомогою яких досягаються цілі навчання і виховання.

Присутність двох базових складників у навчально-виховній взаємодії ВНЗ – когнітивного ("Знати") і афективного ("Любити") – дозволяє викладачеві реалізовувати мету і завдання навчально-професійної діяльності, визначеної соціально-рольовими нормами і функціями, з одного боку, а також створювати особливу взаємодію з іншим суб'єктом, детерміновану потребою у переживанні себе як безумовної цінності, з іншого боку. Вибір педагогом тих чи інших способів спілкування у різноманітних ситуаціях педагогічної взаємодії являє собою складний процес, в якому когнітивний аналіз і раціональне прогнозування поєднується з безпосередньою емоційно-ціннісною оцінкою ситуації та селекцією альтернативних способів і прийомів спілкування.

1. *Пезешкиан Н.* Позитивная семейная психотерапия: Семья как терапевт / Н. Пезешкиан ; [пер. с англ., нем]. – М. : Изд-во Март, 1996. – 336 с.
2. *Пезешкиан Н.* Психосоматика и позитивная психотерапия / Носсрат Пезешкиан ; [пер. с нем]. – 2-е изд. – М. : Инст-т позитивной психотерапии, 2006. – 464 с. (Серия " Позитивная психотерапия ").
3. *Пезешкиан Н.* Психотерапия повседневной жизни. Тренинг в воспитании партнерства и самопомощи / Носсрат Пезешкиан ; [пер. с нем.]. – М.: Медицина, 1995. – 336 с.

Pedagogical intercourse has been presented as substantially-procedural aspect of teacher's of high school professional activity. Its specificity and quality have been determined by the representation of affective-valued and cognitive abilities of the teacher of high school. The results of psychodiagnostic study of the peculiarities of primary and secondary actual abilities of university teachers in the process of pedagogical intercourse have been presented.

Key words: pedagogical intercourse, positive psychotherapy, basic abilities, actual abilities.